

MUIZZÜ'L-ENSÂB'IN TİMURLU TEŞKİLAT TARİHİ BAKIMINDAN DEĞERİ*

HAYRUNNİSA ALAN**

Bu çalışmada ilk olarak giriş mahiyetinde eserin yapısı ile Mu'izzü'l-Ensâb'ın nüshaları ve üzerinde yapılan çalışmalara temas edildi, daha sonra ise eserin Timurlu teşkilâtı hakkında verdiği bilgiler değerlendirilmeye çalışıldı. Şecere'nin Timurlu hanedanına ait kısmı incelendi. Timurlu hükümdarlarının ve bölge valisi konumunda olan mirzaların maiyetlerinde görevli memuriyetleri gösteren çizelgeler hazırlandı. Bu çizelgelerin teşkilât şeması oluşturmak için model olabileceği ancak bunun bazı zorlukları barındırdığı üzerinde duruldu. Ayrıca derkenarlardaki bilgilerin teşkilât tarihi çalışmalarında önemli ipuçları taşıyabildiğine işaret edildi.

1) Mu'izzü'l Ensâb'ın Fizikî Özellikleri

Eser Farsça bir hanedan şeceresi¹ olarak düzenlenmiştir. Eserin muhtevası üzerinde aşağıda durulacaktır. Burada özellikle dikkat çekmek istenilen husus eserin tertip tarzıdır. Eserde sahife ortasında ilgili hanedan üyesinin adı ve unvanı dörtgen bir çerçeve içinde verilmiştir (bak.ek 1a ve b)². Çerçevenin tam altında daire şeklinde bir halka hazırlanmıştır. İnce-

* Timur Dönemi ve Sonrası Kaynak Araştırmaları Sempozyumu 13-19 Temmuz 2009, Ankara'da sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, hayrunnisa.alan@medeniyet.edu.tr

¹ Soyağaçları üzerine yapılan yeni ve hacimli bir çalışmada şecerelerin farklı biçimlerdeki örnekleri için bkz. İlker Evrim Binbaş, "Structure and Function of the Genealogical Tree in Islamic Historiography (1200-1500)", *Horizons Of The World: Festschrift For İsenbike Togan Hududü'l Alem İsenbike Togan'a Armağan*, ed. İ. E. Binbaş, N. K. Schubel, İstanbul 2011, s. 465-544. Özellikle şecere biçimlerini yansıtan resimler için bkz. 537-543.

² *İstoria Kazah v Persidskih İstocnikah*, III, Almatı 2006. Ek 1a Cengiz Han'ın bulunduğu sayfa, Ek 1b ise Sahipkaran Emir Timur Güregen başlığı taşıyan sayfadır.

lenen nüshada içi boş olan bu daireler, içerisine minyatür yapılmak üzere hazırlanmış olmalıdır³. Ortada yazılmış olan ismi takiben kâğıt iki sütun olarak itibar edilmiş, bu iki sütundan sağdaki sütun adı geçen mirzanın idaresi altında bulunan görevlilere soldaki ise eşi ve odalıklarına ayrılmıştır. Görevlilere ayrılan sütunda makam isimleri başlık olarak büyük yazılmış (şerh-i ümera-i u, Tavacıyân, vs. gibi) başlıkların altında ince kamışla ve talik hatla o mansıba sahip olan şahıs isimleri sıralanmıştır. Müteakiben adı geçen mirzanın çocuklarının isimleri sıralanmıştır. Çocukların isimleri diğer isimlerden farklı olarak kare ve daire içine alınmıştır. Kız çocukların isimleri kare çerçeve içine; erkek çocukların isimleri ise daire çerçeve içine yazılmıştır. Görüldüğü üzere bu kaynak, farklı statüye sahip isimlerden oluşan bir eserdir. Eserde kayıtlı isimler yanında bazen çok kısa bir iki kelimelik bazen biraz daha uzunca Farsça açıklamalar olabilmektedir. Mesela bir mirzanın isminin yanında küçükken vefat ettiğini belirten bir açıklama, bir görevlinin adının yanında kabahati yüzünden siyaset uygulandığını belirten bir not veya hanım isimlerinin yanında yer alan kimin kızı olduklarını gösteren notlar gibi. Netice itibariyle eser düzyazı ya da nazım türünde alışılmış tarihi bir metin değildir. Eserin Cengiz Han'ın atalarından başlayan ve Sultan Hüseyin Baykara (dahil) ile sona eren bir seyri vardır. Şecerede Cengiz Han'ın ve soyundan gelenlerin maiyetlerindeki görevliler sıralanmamış, sadece hanedan üyelerinin isimleri kaydedilmiştir. Eğer İlhanlı veya Altın Orda hükümdarlarının isimleri altında Timurlu mirzalarında olduğu gibi memuriyetler ve o görevde bulunan şahıs isimleri olsaydı bunların teşkilât şeması da ortaya çıkardı.

Eserin biçimi, yani tertip tarz meşhur İlhanlı vezir ve tarihçisi Reşidüddin Fazlullah'ın **Şu'b-i pencgane**'si biçimindedir. Biçim veya şekil olarak aralındaki en dikkat çekici fark Şu'b'da satır aralarındaki Uy-

³ Bakınız Z.V. Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul 1981 (3. Baskı) s. 54. Togan burada "*Baysungur Mirza'nın hat ve resim albümünde(Topkapı Sarayı Hazine 2152) Temür'ün selef ve haleflerinin Uyğur harfleriyle yazılmış şeceresi vardır ki Alangua ve Temur ve Şahruh dahil olmak üzere çoklarının resimleri de verilmiştir*" demektedir. Burada söz konusu resimlerden Şahruh'u gösteren (Topkapı Sarayı H. 2152,33b) minyatür için bk. İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara 1994. Baysungur albümündekiler kadar başarılı olmasa da Londra nüshasında da daire içinde minyatür mevcuttur. Bütün bu örneklerden hareketle Muizz'de yer alan içi boş dairelerin benzer şekilde bir minyatür çizilmek üzere hazırlanmış olduğunu düşünmekteyiz.

gur harfleriyle yazıların bulunmasıdır. Eser bu konuda çalışan tarihçilerin ekseriyetle ifade ettiği gibi daha önce hazırlanan **Şu'b-i pencgane**'nin devamı niteliğindedir. Tarz bakımından benzerlik meselesinde biz de diğer araştırmacılar ile hemfikiriz.

Ancak Şu'b ile Muiz arasında benzerlikler olduğu gibi bazı farklılıkların da olduğunu ifade etmek gerek. Şu'b'da teşkilâta dair bir sıralama yoktur sadece Cengiz Han'ın maiyetindeki komutanları ile idarî mesuliyeti olan oğul ve torunlarının bazılarında büyük komutanların isimleri vardır, ancak bu isimler memuriyet başlıkları altında değil karışmıştır. Muiz'in özellikle Timurlulara ait bölümünde bu kısım yani şerh-i ümera-i u başlığı altında önce büyük emirler daha sonra ise (Nüvisendegân, tavacı, vs.gibi) memuriyetin adı başlık olarak verilmiş ve her başlığın altında o görevi ifade eden şahıs adları sıralanmıştır. Muiz'de bu kısım daha hacimli yer tutarken Şu'b daha ziyade hanedan üyelerine münhasırdır. Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan ve *Nesebnâme-i Mülûk* adıyla katalogda kayıtlı nüshada belirtildiği üzere beş kısma ayrılan Şu'b-i pencgane de ilk bahis Şube-i Arap, ikincisi Şube-i Moğol, üçüncüsü Şube-i Beni İsrail, dördüncüsü Şube-i Nasari ve Efrenci ve nihayet beşincisi, Şube-i Hitay'dır. *Muizzü'l- Ensâb* ise efsanevi ata Alanhoa'dan başlayarak Cengiz Han'ın ataları ve Moğol kabilelerini oluşturan şahıslardan başlar ve Cengiz Han ve oğulları ile devam eder. Cengiz Han'ın oğulları faslından sonra Timur ve oğulları bahsi başlar. Bu kısım yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Sultan Hüseyin Baykara ile nihayete erer. *Şu'b-i pencgane*'nin ikinci şubesi olan Şube-i Moğol kısmı *Muizzü'l- Ensâb*'da kullanılmıştır⁴.

Aşağıda tekrar üzerinde durulacağı üzere *Muizz* sadece hanedan üyeleri ile sınırlı kalmayıp onların maiyetinde yer alan görevlilerin isimlerini de barındırmaktadır. Dünyadaki diğer büyük hanedanlara temas etmemesi ve memuriyet isimleri ile o memuriyeti ifa eden görevli adlarını barındırması bu tarzda yeni bir kaynaktan haberdar oluncaya kadar bizim için *Muizz*'i eşsiz kılmaktadır.

⁴ Bizim Şu'b üzerine biraz daha yoğun bir çalışma yapabilmemiz “Muizzü'l- Ensab'ın Altın Orda Tarihi Bakımından Önemi”, *İdil - Ural Tarihi Sempozyumu* 10-13 Ekim 2011 Ankara, başlıklı bildirimizi hazırlamamız esnasında oldu. *Kıtab-ı Nesebnâme-i Mülûk*, TSM Kütüphanesi III Ahmet 2937'de kayıtlı eserin cd çekimi üzerinde çalışabildik. Zeki V. Togan, aynı referans ile eseri Şu'b-i pencgane adıyla yazmıştır.

Sahife olarak ciltlenmiş olmasına rağmen *Muizz*'in başlangıçta rulo olarak tasarlandığını düşünmekteyiz. Zira isimler arka arkaya devam etmektedir ayrıca yanlarda inen çizgiler şeceredeki hatları (kolları) yansıtmaktadır. Mesela Şahruh'un oğullarının isimleri sayfa kenarında çizgilerin üzerine yazılmıştır⁵. Benzeri durum Emîr Timur, Cengiz Han ve hükümdar olan diğer şahsiyetler için de geçerlidir. Bir hükümdarın adı altında kaydedilen görevlilerin (mesela ümera-i u başlığı altında) isimleri bir sahifede başlamakta ve isimler bir sonraki sahifede sıralanmaya devam etmektedir. Bu durum eserin başlangıçta rulo olarak tasarlandığına dair düşüncemizi pekiştiren bir başka misaldir.

2) Mü'izzü'l-Ensâb'ın Nüshaları ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Muizz'in erken versiyonu olarak belirtilen *Şu'b* ile ilgili ilk çalışmayı yapan eseri dünya tarihçilerinin dikkatine sunan büyük tarihçi Zeki Velidi Togan⁶ olmuştur.

Türkolog Osman Fikri Sertkaya "Timürlü Şeceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152, v.32-43)" başlıklı makalesinde *Şu'b-ı pencgane* ile buradaki Timurlu şeceresindeki bilgileri Moğolların ataları ve Cengiz Han'ın evlatları merkezli karşılaştırmıştır. Sayın Sertkaya yazısında Hazine 2152 de kayıtlı şecere için "*Halen murakka'nın yapraklarına yapıştırılmış durumda olan bu şecere, herhalde ilk önce rulo olarak hazırlanmış daha sonraları da kesilerek sahifelere yapıştırılmış olmalıdır. Şecereyi ihtiva eden yaprakların sıra takip etmeden gelişi güzel sıralanmış olması, bu yaprakların ciltlenmesinin Uygur harflerinin unutulduğu bir devirde yapılmış olduğunu bize göstermektedir*" demektedir. Sertkaya'nın bu yazısında *Mu'izzü'l-Ensâb* adı geçmese de baştan sondan eksik olduğunu belirttiği ve Timürlü şeceresi diye adlandırdığı şecerenin

⁵ *Muizzü'l Ensab*, Bibliotheque Nationale Paris, Department Des Manuscrits, Persian 67, vr. 137b. Biz eserin mikrofilmi üzerinde çalıştık. Yazma halini görmedik. Ancak mikrofilmden elde edilen çıktı sayfalar arka arkaya getirildiğinde eserdeki bu yan çizgilerin bir birini takip ettiğini gördük. Buradan hareketle şecereye isimler yazılırken kâğıdı bir rulo gibi tasavvur ettiklerini ve böyle kullandıklarını düşünüyoruz. Yazma numaralarını kullanırken eserin üzerinde varak numaraları iki pozda bir görülüyor. Bu durumda varak 137 a veya b referansında bir sayfa kayma olabilir. Ancak itibarı olarak 137 b diye işaret ettik.

⁶ Z. V. Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul 1981, s. 53, 195.

Şu'b ile birbirini tamamladığını ifade etmektedir⁷. Biçim itibariyle bu Timürlü şeceresinin *Mu'izz* ile aynı biçimde olduğu anlaşıyor.

Sholeh A. Quinn, *Central Asiatic Journal* da yayınlanan makalesinde *Şu'b-ı pencgane* ile *Mu'izzü'l- Ensâb'ın* Çağataylı dönemi tarihi için kaynak olarak değerine işaret etmiş ve Çağatay Han koluna dair bilgileri *Şu'b-ı pencgane*, Reşidüddin'in *Camiü't- Tevarih'i*, *Tarih-i Raşidi* ve *Babürname* gibi kaynaklarla mukayese etmiştir. Mukayesede yukarıda da işaret edildiği gibi Çağatay Han ve haleflerinin isimleri ile sınırlı kalınmıştır.

Mu'izz üzerinde özellikle Timurlular kısmı üzerinde çalışan bir başka tarihçi John Woods olmuştur. Woods çalışmasında sadece Timurlu hanedan üyelerinin isimlerini alarak yayınlamıştır. Son derece karmaşık olan verileri sistematik olarak vermesi hanedan üyelerini takip etmeyi bir hayli kolaylaştırmıştır. Timur'un dört oğlunu, bunların eşlerini ve onlardan olan kız ve erkek torunlarını, ondalık sistem kullanarak ve çeşitli işaretlerle liste haline getirerek göstermiştir⁸.

Masa'aki Sugiyama, *Mu'izz'i* Çin kaynaklarıyla mukayese eden bir çalışma yapmıştır.(Maalesef bu çalışmayı görme imkanımız olmadı).

Mu'izzü'l- Ensâb üzerinde en ayrıntılı çalışmayı Shiro Ando yapmıştır. Bu Japon alimin Almanca kaleme aldığı çalışması *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansab (untersuchung Zur Stammesaristokratie Zentralasiens im 14. und 15. Jahrhundert)* başlığını taşımaktadır. Ando çalışmasında önce *Mu'izz*'in nüshaları ve bunlar arasındaki farklılıklar üzerinde durmuştur. Biz de bu hususta ondan geniş şekilde faydalandık. Onun belirttiğine göre hanedan şeceresi olan eser belirli bir zaman diliminde hazırlanıp bitirilmemiştir. Farklı zaman dilimlerinde ilaveler yapılarak oluşturulmuştur. Ando şecerenin oluşma evrelerini tespit etmiştir. Ando bu doyurucu giriş kısmından sonra esas olarak Timurlu hanedanına (Emir Timur Güregen, Mirza Şahrüh Bahadır, Sultan Ebu Said, Sultan Hüseyin Baykara) hizmet eden ve *Mu'izz*'de isimleri yer alan emirler üzerinde durmuştur. O, şecerede adı geçen emirleri mensup olduğu boylara göre listelemenin yanı

⁷ Osman F. Sertkaya, "Timürlü Şeceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152, v. 32-43", *İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, No. 9-10 (1981), s. 243.

⁸ Joohn E. Woods, "Timurid Dynasty", *Papers on Inner Asia*, No. 14, Indiana University, Bloomington 1990.

sıra onlar hakkında diğer Timurlu kaynaklarında bulunan bilgileri de toplamıştır. Daha sonra emirlerin devlet idaresindeki yerleri ve konumları üzerinde durmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse Ando çalışmasında Timurlu dönemi idare mekanizmasında hanedan kadar etki ve güce sahip olan emirlere odaklanmıştır.

Mu'izz üzerinde yapılan en son çalışma bilinebildiği kadarıyla Kazakistan'da Rusça çeviri, indeksi ve Paris nüshasının tıpkıbasımını içeren neşirdir. Bu yayında Paris nüshası esas alınmış ve eserin baş kısmına Ando'nun Almanca çalışmasının giriş kısmının Rusça tercümesi ve isimlerin hem Arap hem de Kiril harflerine çevirimi verilmiştir⁹.

Mu'izzü'l- Ensâb'ın nüshalarına da kısaca temas etmekte yarar var.

Ando, eserin birisi Paris, biri Londra ve ikisi Aligarh (Hindistan) da olmak üzere toplam 4 nüshasını tespit etmiştir. Büyük oranda eksik olsa da Topkapı Sarayı Müzesi *Baysungur Albümün*'deki (Hazine 2512) sayfaları da bu eserin başka bir nüshasının parçası olarak değerlendirmenin yanlış olmayacağı görüşündeyiz. Ando'nun verdiği bilgiye göre bu nüshalardan Paris nüshası olarak bilinen yazma 1729-1730'da İstanbul'da Abbe Sevin tarafından satın alınmıştır. Londra Nüshası Delhi'de G. W. Hamilton tarafından satın alınmış ve 1868'den beri Brithish Library'de bulunmaktadır. Bu yazma Bahadır Şah'ın (1837-1858) adı bulunduğu göre en son şeklini 19. yüzyılda Hindistan'da almıştır. Bizim görebildiğimiz kadarıyla bu nüshada memuriyet isimleri yer almamakta hanedan üyelerine yer verilmektedir¹⁰.

Ando'nun tespitine göre Aligarh 1 ve Aligarh 2 olarak adlandırılan diğer nüshalar daha eksik ve sahife numaralandırmasında hatalar olan nüshalardır. Ando eseri son şeklini 19. yüzyılda alan Hint kolu ve İstanbul'dan Paris'e geçen Türk kolu olarak iki gruba ayırmaktadır. Hint kolu olarak belirtilenlerde Babür ile Hindistan'a geçen ve burada hükümdar olanların isimleri mevcuttur. Dolayısıyla bu nüshalar Timur soyundan gelip Hindistan'da hakim olanları ihtiva ettiği ve 19. asırda son şeklini aldığı anlaşılan bir şeceredir.

⁹ *İstoria Kazah v Persidskih İstocnikah*, III, Almatı 2006.

¹⁰ Londra nüshasının cd sini görmem Öğr. Gör. Ali Rıza Yağlı sayesinde olmuştur kendisine teşekkür ederim.

Ando'nun *Mu'izzü'l- Ensâb'ın* Türk kolu olarak tanımladığı Paris nüshası 1473-74'te düzenlenen ve en çok ismi içeren en geniş biçimidir¹¹.

Mu'izzü'l- Ensâb'ın biçim ve muhteva olarak *Şu'b-ı Pencgane'nin* devamı olduğu konusunda Z. V. Togan'dan başlayarak bu konu üzerinde çalışan bütün araştırmacılar hemfikirdir. Bunun ötesinde eserin tarihi kaynak olarak güvenilirliği ve orjinallliği hususunda da aynı fikir birliği mevcuttur. Çağatay kolu merkezli çalışan Quinn, Çin kaynaklarından Yüan Shi, Ming ve Zhong Xiu Wen Shu Si Bei adlı yazıt (Cubay'ın torunu Numtaş'ın diktirdiği) ile *Muiz'*deki bilgileri kıyaslayan Sugiyama ve nihayet Timurlu emirleri üzerine odaklanmakla birlikte nüshalar üzerinde en kapsamlı çalışmayı yapan Ando eserin güvenilirliği ve kaynak değeri konusunda hemfikirdirler. Bu araştırmacılar kendi odaklandıkları kısımlar ile o devri aydınlatan diğer kaynaklardaki bilgileri mukayese ettiklerinde bazı farklılıkları da tespit etmişlerdir. Bazen kaynaklardaki isimler *Mu'izz'*de olmayabiliyor bazen de olan isimler diğer nüshalarda atlanmış olabiliyor. Ancak bu farklılıklar anlaşılabilen farklılıklar olarak değerlendirilmiştir. Mesela Hindistan kolunda Cuci neslinden gelen bazı isimlerin eksik olması veya Cuci neslinden Özbek Han soyundan gelen bazı isimleri devrin tarih kitaplarında (*Zafername-i Yezdi*) rastlanmaması gibi hususlar tespit edilmiştir. Bu durum anlaşılabilir bir durumdur. Hindistan'da düzenlenen bir şecerede Asya'nın kuzeyinde hakim bir sülaleye ilişkin bilgilerin, söz konusu hanedana yakın kaynaklardan eksik olması, yada Horasan'da düzenlenen şecerede Çin'de hakim sülaleye ilişkin bilgilerin Çin'de kaleme alınan eserlerden daha eksik bilgi sunması anlaşılabilir bir durumdur. Bu durum *Mu'izzü'l- Ensâb'ın* özellikle Timur ve soyundan gelenlere ilişkin verdiği bilginin değerini düşürecek bir durum değildir.

Bizim esas üzerinde durmak istediğimiz husus *Mu'izzü'l- Ensâb'ın* hanedan üyelerine ilişkin verdiği bilgi değil, devlet idaresine dair verdiği bilgiler, başka bir ifadeyle Timurlu teşkilât tarihi bakımından değeridir.

¹¹ Shiro Ando, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansab (untersuchung Zur Stammesaristokratie Zentralasiens im 14. und 15. Jahrhundert*, Berlin 1992, s. 13-50. Burada eserin nüshaları, nüsha farklı, nüshaların oluşum aşamaları, kaynakları gibi hususlar üzerinde oldukça ayrıntılı şekilde durulmuştur. (Bu kısımdaki bilgilere ulaşmamız, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden sayın Yrd. Doç. Dr. Ferit Baz'ın çevirisi ile mümkün olmuştur. Kendisine bu yardımı için müteşekkirim.)

Bu çalışmamızda Ando'nun Türk kolu diye isimlendirdiği, en fazla ismi barındıran en geniş nüsha olduğunu belirttiği Paris nüshasını esas aldık. Bu tercihimizin en önemli nedeni bu nüshanın Timurlu sarayında hazırlanmış olmasıdır. Öte yandan bu çalışmamız bir ön çalışmadır ve buna temel olarak sistemini anlamaya çalıştığımız hanedan sarayında hazırlanan bir nüshanın seçilmesi daha doğru olacaktı. Bu hazırlanan temel daha sonra diğer nüshalar ile kıyaslanabilir ve belki başka sonuçlara ulaşılabilir.

3) Timurlu Teşkilât Tarihi¹² Bakımından Eserin Değerlendirilmesi¹³

Siyasî bir yapının ister devlet, isterse daha küçük ölçekli olan beylik olsun idarî teşkilâtını aydınlatmak tarihçiliğin en zor alanlarından. Bu zorluk özellikle çok az (bazen da hiç) arşiv malzemesi günümüze intikâl etmeyen devletler/hanedanlar için daha da artmaktadır. Zira konunun zorluğuna ilaveten veri azlığı gibi bir durumla karşı karşıya kalınmakta-

¹² Timurlu tarihi son yıllarda çeşitli ilmi ve popüler çalışmalara konu olmuştur. Bunlar arasında teşkilâta dair son derece kıymetli bilgiler sunan çalışmalar olmasına rağmen bu alandaki bilgilerimiz henüz yeterli düzeyde değildir. Timurlu teşkilâtı ile ilgili bilgi bulabileceğimiz belli başlı birkaç eseri şu şekilde sıralayabiliriz. Gerhar Doerfer, *Türkische und Mongalische Elemente im Neupersische*, I-IV, Wiesbaden 1963-1973; Gottfried Hermann, *Der Historische Gehalt des "Nama-ye nami von Handamir (Dissertation)*, Göttingen 1968; Shiro Ando, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansab (untersuchung Zur Stammesaristokratie Zentralasiens im 14. und 15. Jahrhundert*, Berlin 1992; Shiro Ando, "The Shaykh al- İslam as a Timurid Office: A Preliminary Study", *Islamic Studies*, 33 (1994), p. 253-280; B. F. Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge 1989 (Türkçe çevirisi için bkz. B. F. Manz, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih*, çev. Zuhâl Bilgin, İstanbul 2006); B. F. Manz, "The Office of Darugha Under Tamerlane", *Journal of Turkish Studies*, No. 9 (1985), s. 59-69 (Türkçe çevirisi için bkz. B. F. Manz, "Timur'un Saltanatı Sırasında Darugalık Müessesesi", çev. Hayrunnisa Alan Akbıyık, *MSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, No. 3 (2000), s. 99-113; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 1991; İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamani*, TTK Yayınları, Ankara 1996; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2007; Hayrunnisa Alan, "Tavacı", *DİA*, cilt 40, s. 177-178.

¹³ Eser üzerinde çalışırken eserin yapısını anlamak ve çeşitli bakımlardan değerlendirebilmek için eseri birkaç kez gözden geçirdik. Bu çalışmada teşkilât tarihi bakımından değerlendirirken Timurlu kısmına odaklandık. Özellikle çizelgeleri hazırlama safhasında bu işlemi yeniledik. Çizelgelerde yer alan her başlıkta ve örnekte varak numarasını vermek çalışma metnimizden daha fazla ve mükerrer referans göstermeyi gerektirecekti, bu nedenle aşağıda sunulan tabloda başlıkların varak numarasını göstermedik.

dır. Bu durumda söz konusu dönem hakkında bilgi veren diğer kaynaklar taranarak adeta satır aralarındaki bilgilerden hareketle bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu şekilde memuriyet isimleri ve yaklaşık ne işle uğraştıklarına dair bazı ipuçları elde edebilmek mümkündür. Ancak bütün sorularımıza bu şekilde cevap bulamadığımız da bir hakikattir. Devlet denilen kurumun teşkilât şemasını oluşturmak, bu şemada yer alan memuriyetlerin görev, yetki ve işleyişleriyle ilgili doyurucu bilgilere ulaşmak gerçekten zor hatta bazen imkânsız hale gelmektedir. Bu güçlük içindeyken elimizdeki gibi bir seçerenin sunduğu bilgi çok daha anlamlı ve önemli olmaktadır.

Yukarıda işaret edildiği gibi Şecerede ortada hükümdar adı, sahifenin sağında hiyerarşi takip edilerek hükümdardan sonra gelen makamlar, solunda da yine asalet sırası takip edilerek eşler¹⁴, kumalar sıralanmıştır. Şecere'nin verdiği bu sıra ile Timurlu devletindeki hiyerarşiyi, memuriyetleri ve bu görevlerde bulunan şahıs isimlerini görebilmek mümkündür. Böyle bir listenin olması bize idarî yapı, özellikle de hükümdarın etrafındaki görevliler ve devlet idaresi hakkında önemli ipuçları verse de bazı ciddi zorlukları da barındırdığını belirtmek gerekmektedir. Şecere incelendiği zaman bütün hanedan üyelerinin isimlerinin altında aynı bilgilerin olmadığı görülür. Şecerede yer alan hanedan üyelerini devrin diğer kaynaklarından edinilen bilgiler ışığında incelediğimizde farklı kategoride hanedan üyelerinin olduğunu görebiliriz. Bunları dört kategoride değerlendirmek mümkündür.

1) Müstakil hükümdar olanlar (Emir Timur Güregen (ö.1405), Mirza Şahruh Bahadır (ö.1447), Sultan Ebu Said Güregen (ö.1469), Sultan Hüseyin Bakara (ö.1505), Ebu'l-Kasım Babür (ö.1459) gibi).

2) Müstakil hükümdarın maiyetinde bir bölgenin valisi, idarecisi konumunda olanlar (Şahruh'un saltanatı döneminde (1405-1447) oğulları Uluğ Bey'in Semerkand'da veya İbrahim Sultan'ın Şiraz'daki durumu gibi).

¹⁴ Emir Timur Güregen'in eşleri sıralanırken (bkz. vr 96b) beşinci sırada yer alan Olcay Terken Ağa'nın adının yanında Emir Sahipkıran'ın ilk hanımı budur notu yer almıştır. İlk sırada ise hanzade-i pak neseb ifadesi yer alır. Bu durumu isimler yazılırken nikâh önceliği değil asalet göz önüne alındığı şeklinde değerlendirdik. Benzeri bir hassasiyetin emirler ve diğer görevlilerin isimlerinin yazılmasında da gösterildiğini düşünebiliriz.

3) Bir şekilde saltanat mücadelesine girmiş ve uzun ya da kısa süreli de olsa idarî maiyeti olan mirzalar (Alaüddevle b. Baysungur b. Şahrüh, Abdüllatif b. Uluğ Bey gibi).

4) Herhangi bir bölgenin idarecisi olmayan hanedana mensup mirzalar.

Şecerede Timur'un oğullarından Miranşah ve Ömer Şeyh'in durumları bu manada dikkate değerdir. Suret-i Emirzade Ömer Şeyh Bahadır ve şube-i ferzendan-ı u başlığı ve şerh-i ümera-i u başlıkları şecerenin genel biçimine uygun olarak yazılmış ve "hazret-i sahipkiran (Timur kastediliyor) zamanında öldüğü için emirleri bilinmiyor, o yüzden yazılmadı" notu düşülmüştür (bk.vr 100b). Timur'un oğullarından Miranşah için de aynı formata uygun sahife hazırlanmış (vr. 121b) hiçbir açıklama yapılmadan eş ve çocukları kayd edilmiş. Oysa Miranşah'ın "Hülagu Han Tahtına namzed kılındığını" Azerbeycan'ın idaresinin ona verildiğini ve bir kaza eseri attan düşükten sonra bedenen iyileşse de ruhen tam iyileşemediği, babasına karşı isyan düşüncesine kapıldığı, buna dair bir mektubun Timur'a ulaştığı, Timur'un onu idareden aldığı ve maiyetindeki bazı kişilerin idam edildiğini biliyoruz¹⁵. Timurlu dönemine ait diğer yazılı kaynaklardan bu bilgileri edinmek şecerede Miranşah'ın adı altında hiçbir açıklama yapılmamasını ve emir ismi zikredilmemesini daha doğru değerlendirmeyi sağlıyor. Öyle anlaşıyor ki şecereyi kaleme alanlar bu bilgilerden haberdardı ve bu sıkıntılı meselelere dair açıklama yapmak yerine sessizliği tercih edip Miranşah'ın idarecilerine dair bir açıklamada bulunmadılar.

Timurlu devleti özellikle de merkez teşkilâtı hakkında bir şema çıkarılabilmesi için öncelikle müstakil olarak hükümdar olduğu bilinen mirzalar belirlendi. Bunların maiyetlerindeki görevliler tespit edildi. Bu görevliler tespit edildikten sonra oluşan listeler mukayese edilerek teşkilât şeması taslağı çıkarılabilir. Bu amaçla önce Emir Timur Güregen'den sonra Timurlu tahtının tamamına hakim olan hükümdarların yani Mirza Şahrüh Bahadır (1405-1047), Sultan Ebu Said Güregen (1451-1469) ve Sultan Hüseyin Baykara'nın (1469-1506) isimleri altındaki memuriyetler mukayese edildi. Zira bu isimlerin her biri uzun süre tahtta kalmıştı ve tahta

¹⁵ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 22-23,25.

geçişlerinde saltanat mücadelesi yaşamış olsalar bile idareyi ele aldıkları ve müstakil hükümdar olarak tahtta kaldıkları süreler uzundu. Bu nedenle saltanat mücadelesine atılan diğer mirzalara nazaran daha oturmuş bir idarî yapı tesis ettikleri tahmin edilebilir. Dolayısıyla onların maiyetlerini içeren bir tablo merkez teşkilâtını daha iyi yansıtabilir diye düşünüldü. Ancak eser incelendiğinde durumun bu kadar basit olmadığı görüldü. Eser incelendiğinde her mirzanın adından sonra memuriyetlerin sıralanmasında bazı farklılıklar olduğu tespit edildi. Bu durumu daha net görebilmek için aşağıdaki karşılaştırmalı liste hazırlandı. Bu sıralama ile iki şeyi aynı anda görebilmek ümit edildi:

- a) Bir hükümdarın etrafındaki memuriyetlerin isimlerini yukarıdan aşağıya hiyerarşiyi gösterecek şekilde bir çırpıda görmek,
- b) Aynı memuriyetin bir başka hükümdarın ismi altında hangi sırada yer aldığını görebilmek.

Böylece memuriyet isimlerinin hiyerarşik sıralanışında bir değişiklik olup olmadığı, varsa bunun ne olduğu tespit edilebilir. Bu amaçla oluşturulan aşağıdaki tablonun son sütununda her satırdaki memuriyet isimleri karşılaştırarak paralellik ve farklılıklar sayı ile işaret edildi. Dört sütunun birinci satırındaki memuriyet aynı ise son sütuna hepsinde ortak olduğunu gösterebilmek için artı işareti kullanıldı. Farklılıklar ise sayılarla ifade edildi (3/1 üçünde aynı biri farklı şeklinde).

Tablo 1: Büyük Hükümdarların Maiyetleri

Emir Timur Güregen (ö.1405)	Mirza Şahruh Bahadır (ö.1447)	Sultan Ebu Said Güregen (ö.1469)	Sultan Hüseyin Baykara (ö.1506)	
Emirler	Emirler	Emirler	Emirler (Mal ile)	+
Nüvisendegân-ı Türk	Tavacıyân	Tavacıyân	Tavacıyân	3/1
Nüvisendegân-ı Tacik	Nüvisendegân-ı Türk	Ümera-i tümen	Pervaneciyan	1/1/1/1
Tavacıyân	Nüvisendegân-ı Tacik	Nüvisendegân-ı Türk	Mühürdar	1/1/1/1
Mühürdar	Mühürdar	Nüvisend Tacik	Nüvisen-ı Türk	2/1/1
Bahadır	Yasavul	Pervaneciyan	Nüvis-ı Tacik	1/1/1/1
Yasavulan	Bahadır	Mühürdar	Yurtcu	1/1/1/1
	Kurçıyan	Sudur	Sudur	2/1
	Bakavulan		Kurçıyan	1/1
	Suciyan		Bakavulan	1/1
	Yarguciyan		Suciyan	1/1
	Ahtaciyan		Kuşciyan	1/1
	Ümera-i Ceb/rast		Barsciyan	1/1
	Ümera-i Tümen			1
	Ümera-i Gol			1
	Ümera-i kerbudend			1
	Yargucu			1
	Yurtcu			1
	Sudur			1
7 başlık	19 başlık	8 başlık	13 Başlık	

Yukarıdaki tabloda adları geçen dört hükümdarın isimleri altında bulunan memuriyetler alt alta sıralanmıştır. Tablo incelendiğinde ilk dikkati çeken husus her hükümdarın maiyetinde sıralanan memuriyet sayısının aynı olmadığıdır. Bu iki problemi akla getiriyor birincisi hükümdar isimleri altında sıralanan memuriyetlerin neler olduğu; ikinci mesele ise bu memuriyetlerin kaçınıcı sırada yer aldığıdır. Hazırlanan birinci çizelgede görüleceği üzere Emir Timur Güregen'in (vr.96-100a) isminden sonra

yedi görevli adı, Mirza Şahruh Bahadır'ın(vr. 132a-137b) adını takiben on dokuz, Sultan Ebu Said Güregen'den (vr. 151b-153b) sonra sekiz ve Sultan Hüseyin Baykara (vr.155b-161a) adından sonra ise on üç memuriyet adı tespit ediliyor. Aynı hanedana mensup hükümdarın maiyetindeki makam sayısı hanedana ait şecerede neden farklı yazılmış olabilir. Bunun üzerinde durmak gerekiyor. Hanedanın kurucusu olan Timur'un ismi altında yedi başlık tespit ediliyor. Genellikle başlangıçta devlet teşkilâtı daha sade yapıda olur devlet güçlendikçe ihtiyaca göre teşkilâtta da gelişme ve genişleme ortaya çıkar. İlk akla gelen husus burada da bu genel durumun tekrarlanmış olabileceğidir. Ancak şecerede Timur'un adı altında sıralanmayan memuriyet adlarına Timur dönemini anlatan tarih kitaplarında rastlayabiliyoruz. Mesela Timur'un adı altında geçmeyen ama Şahruh Mirza'da rastlanılan "ahtacı"¹⁶ her halde Timur zamanında vardı. Zira Şerafeddin Ali Yezdi'nin **Zafername**sinde¹⁷ Ahtahanede birkaç yük nal kaldığı ve bu ihtiyacın giderilmesine dair bir kayıt vardır. Demek ki Timur zamanında ahtahane vardı ve buranında görevlisi mevcuttu ki durumu Timur'a arz edip ihtiyacın giderilmesi söz konusu olmuştu. Yurtçıyan yine bir görevli Muizz'de Timur'un adı altında sıralanan memuriyetler arasında yer almıyor ancak Yezdi'nin verdiği bilgiye göre Timur zamanında Yurtçıyan vardı¹⁸. Benzeri bir durum Yarguci için de geçerlidir. Yasa, yasak, yargu, yargusu yapılmak şeklinde kelime Timur dönemi anlatılırken defalarca geçmektedir. Öte yandan Claviyo'nun hükümet memurlarına ait davalara bakan hakimlerin ayrı olduğunu belirtmesi yasa ulaştı, yasak uygulandı kelimelerini daha anlamlı hale getirmektedir¹⁹.

Burada sadece örnek olması babında bir iki tanesine temas etmekle yetinilmiştir. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi Timur'un adı altında geçmeyen memuriyetlerin Timur döneminde olmadığı sonradan devletin genişlemesiyle teşkilâtın gelişmesiyle ortaya çıkmış olabileceği sonucuna varılamaz. Zira devrin kaynaklarında bu kavramlar var. Öyleyse bunların **Muizzü'l- Ensâb**'da yer almaması nasıl izah edilebilir. Bu durumun

¹⁶ Aka, Şahruh, s. 193.

¹⁷ Şerafeddin Ali Yezdi, *Zafername*, nşr. A. Urunbayev, Taşkent 1972, s. 343 b.

¹⁸ Yezdi, *a.g.e.*, 334, 379 b.

¹⁹ Hayrunnisa Alan, "Timurlu Döneminde Hukuk ve Uygulanması", *Şindanlar ve Mahkumlar*, yay. E. Gürsoy Naskali - H. Oytun Altun, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2006.

Muizzü'l- Ensâb'ın oluşum süreci ile ilgisi olabileceğini düşünebiliriz. Böyle bir şecerenin Şahruh döneminde hazırlandığı bilinmektedir, Sultan Ebu Said dönemine dair böyle bir bilgi yokken Hüseyin Baykara dönemi için yine bu bilgi vardır. Saltanatı döneminde şecere hazırlanan hükümdara ve hanedanın o koluna ilişkin bilgilerin daha ayrıntılı olması hususu anlaşılabilir bir durumdur. Muizz'de Mirza Şahruh Bahadır döneminde sağ ve sol koldaki emirler ve hatta tümenlere mensup olanlara varıncaya kadar çok uzun bir isim listesi mevcuttur. Oysa Timur'un adından sonra aynı düzeyde ayrıntılı bir liste tespit edilemiyor. Büyük hükümdar değil de bir bölgeyi idare etmiş mirzalar bakımından değerlendirdiğimizde de benzeri bir durum karşımıza çıkıyor. Tablo 2'de maiyetlerindeki memuriyet sayısı en yüksek olan mirzaları mukayese ettik. Burada da dikkat çeken husus Timur'un oğlu Ömer Şeyh kolundan gelenler (ki Sultan Hüseyin Baykara da buradadır) ile Mirza Şahruh Bahadır kolundan gelen mirzaların isimleri altında daha çok memuriyet isminin sıralanmış olmasıdır. Bu durumda şecerenin Şahruh ve Hüseyin Baykara dönemlerinde hazırlanması dolayısıyla bu iki kol ile ilgili bilgilerin daha düzenli toplandığı veya muhafaza edildiği şeklinde düşünülebilir. Timur ile ilgili kısımda eksikler olmasına rağmen torunlarının isimleri altında kaydedilen memuriyetlerin daha geniş olmasını belki bu şekilde açıklanabilir.

Hükümdarın etrafındaki görevliler ile ilgili bir liste elde edebilmek amacıyla büyük hükümdarlar ile bir bölgede hükümdarın yüksek hakimiyeti altında idareci olan mirzaların maiyetlerini mukayese etmek istedik. Bunun için önce ikinci derecedeki bu mirzaların isimleri altında sıralanan memuriyetleri görmek gerekti. Bunun için Tablo 2 oluşturuldu. Tablo 1'in biçimini Tablo 2'de de kullanıldı. Sütunlar mirzaları, satırlar ise Muizz'de o mirzanın adından sonra sıralanan ve onların maiyetlerindeki memuriyet isimlerini gösteriyor. Yine son sütunda her satırdaki paralellik ve farklılıklara işaret edildi. Bu çizelgelerde daha fazla memuriyet var ve daha düzenli görünüyor. Ancak burada da memuriyetlerin yukarıdan aşağıya dizilişi yani hiyerarşik sıralanmasında farklılıklar var. Bu farklılık iki şekilde karşımıza çıkıyor. Birincisi kaynağımızın yaptığı farklı sıralama. İkincisi ise özellikle kâğıtta kalan boş alanı kullanmak amacıyla yan sütuna yazdığında hangisinin önce geldiği bizce tam anlaşılamayan sıralama.

Memuriyetlerin dizilişindeki farklılığın nedeni şimdilik tam olarak bilinmemektedir. Ancak muhakkak olan şu ki barındırdığı bütün zorluklara rağmen bu listelerde yer alan memuriyetlerin varlığını ve yaklaşık ko-

numlarını bilmek bile bize Timurlu Teşkilât tarihini anlamak bakımından önemli katkı sağlayacaktır.

Tablo 2: Bölge Valisi Konumundaki Mirzalar*

Pir Muham-med	İbrahim b.Şahrüh	Uluğ Bey	Rüstem b.Ömer	İskender b. Ömer	Sa'd Vakkas	
Divaniyan	Divaniyan	Divaniyan	Divaniyan	Divaniyan	Divaniyan	+
Tavacıyân	Tavacıyân	N. Türk	Tavacıyân	Tavacıyân	Tavacıyân	+
Nüv.Türk	N.Türk	N. Tacik	N. Türk	N.TACİK	N. Türk	+
Nüv. Tacik	N. Tacik	Tavacıyân	N. Tacik	Mühürdaran	N. Tacik	+
Mühürdaran	Yargucıyan	Mühürdaran	Mühürdaran	Yasavul	Mühürdaran	4/1/1
Bahadırın	Mühürdaran	Yasavul	Yasavul	Bahadırın	Yasavulan	3/2/1
Kurçıyan	Yasavulan	Bahadırın	Bahadırın	Bekavulan	Bahadırın	3/1/1/1
Suciyan	Bahadırın	Kurçıyan	Kurçıyan	Suciyan	Bakavulan	2/2/1/1
Barscıyan	Kurcıyan	Bakavulan	Kuşcıyan	Kuşcıyan	Kurçıyan	2/2/1/1
Yargucıyan	Bakavulan	Suciyan	Yargucıyan	Sudur	Kuşcıyan	2/1/1/1/1
Yasavulan	Suciyan	Kuşcıyan	Yurtcıyan		Ahtacıyan	1/1/1/1/1
Bakavulan	Sudur	Yargucıyan	Sudur		Yargucıyan	2/2/1
Kuşcıyan	Yurtcıyan	Yurtcıyan			Yurtcıyan	3/1
Ahtacıyan	Kuşcıyan	Sudur			Sudur	2/1/1
Yurtcıyan	Barscıyan	Barscıyan				2/1
Sudur	Ahtacıyan	Ahtacıyan				2/1
16	16	16	12	10	14	

* Bu listede yer alan mirzalardan Pir Muhammed, Timur'un veliahtıdır, Uluğ Bey de babası Şahrüh'un saltanatında Semerkand merkez olmak üzere Maverâünnehr'i idare etmiş, babasından sonra iki yıl kadar hükümdar olmuştu, diğerleri de saltanat mücadelesinde yer almışlardı. Timurlu devletinin tamamına hakim olmamakla birlikte uzun süre bir bölgenin idarecisi olarak bulunduklarından burada değerlendirdik. Değerlendirmede saltanat mücadelesine atılanlardan ziyade bir bölgenin yarı muhtar idarecisi durumunda olanlara ağırlık verdik.

Her iki çizelgede yer alan mirzaları kapsayacak şekilde bakıldığında memuriyet isimlerinin “**emirler**” ile başladığı görülür. Bu kelime bazen “**divaniyan**” şeklinde kaydedilmiştir. İdari yapı içinde mirzalardan hemen sonra gelen kişiler devlet idaresinde birinci derecede etkili olan bu emirlerdir. Bundan sonra bazen “**tavacı**” bazen “**Nüvisendegân-ı Türk**” gelebilmektedir. Tavacının askeri işlerle ilgili bir görevli olduğu bilinmektedir²⁰.

Emirlerin isimleri belirtilirken hangi boya mensup olduklarını işaret eden nisbeler taşımalarının önemli olduğu kanaatindeyiz. Böylece Timurlu dönemde hangi boyların bulunduğu, bilindiği hususunda devrin kaynaklarına bir yenisi eklenmiş olmaktadır.

Nüvisendegân-ı Türk başlığı hemen hemen her mirzada vardır (İskender b. Ömer b. Timur’da Nüvisendegân-ı Türk yoktur.) Nüvisendegân-ı Türk her zaman Nüvisendegân-ı Tacik’den önce yazılmıştır Bu görevli ile ilgili olarak dikkat çeken husus Nüvisendegân-ı Türk başlığı altında bazen sayıları birkaçı geçmeyen isim yazılmasıdır. Bu isimler çoğunlukla bahşi nisbesi taşımaktadır. Hatta Ebu Said’in oğlu Sultan Ahmed’in ismi altında başlık Nüvisendegân-ı Türk değil Bahşiyan diye kaydedilmiştir. Bu da benim görebildiğim kadarıyla tek kayıttır. Diğer mirzalarda hep Nüvisendegân-ı Türk başlığı kullanılmıştır. Hüseyin Baykara’nın adı altındaki Nüvisendegân-ı Türk’lerin isimlerinde Uygur kelimesi de var ki bunların Uygur bahşi olduğunu anlaşılabılır. Ali Şir Nevai’nin de böyle bir aileye mensup olduğunu bilinmektedir²¹. Bunların Uygur yazısını bildiklerini ve dış yazışmalarla ilgilendikleri tahmin edilebilir.

Nüvisendegân-ı Tacik: Bu memuriyet altında sıralanan isimlerin daha çok hâce ve mevlana nisbesi taşıdıkları dikkat çekmektedir. Devletin maliye teşkilâtı ile ilgili kayıtları tuttuklarını bildiğimiz bu gruptaki isimleri Timurlu devrinin diğer kaynaklarında defteri, vezir, sahip divan gibi sıfatlarla anıldığı bilinmektedir. Bazı araştırma eserlerde bu görevi ifa

²⁰ İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, TTK Yayınevi, Ankara 1996; Hayrunnisa Alan, “Tavacı”, *DLA*, cilt 40, s. 177-178.

²¹ Eva M. Subtelny, “Ali Shir Navai: Bakhshi and Beg”, *Harvard Ukrainian Studies*, No. 3-4/2 (1979-1980), s. 797-807.

edenlerin Taciklerle ilgili kayıtları tuttukları ve Nüvisendegân-ı Türk'ün ise Türklerin işlerine baktıkları gibi bir değerlendirme yapılmıştır. Ancak bunun doğru olmadığı düşüncesindeyiz. N. Tacik bu hususta tarafımızdan yapılan bir çalışmada tespit edildiği üzere devletin maliye kayıtlarını tutan görevlilerdi. Vezir adıyla anılsalar da bunlar diğer Türk İslam devletlerinde görülen askeri ve idarî işlerin tepesinde hükümdardan sonra gelen vezirin konumunda değillerdi. Emirler, Tacik kökenli değillerdi ama emirlerin muhasebe ve vergi kayıtlarıyla da Nüvisendegân-ı Tacikler ilgileniyordu²². Sayıları Nüvisendegân-ı Türk ile kıyaslanmayacak kadar çoktur. Bunlar ile ilgili dikkat çeken bir husus Hüseyin Baykara döneminde emirler ile mal yani maliye ile ilgili görevlilerin isimlerinin birlikte yazılmasıdır. Bu durum özellikle Hüseyin Baykara'nın Herat'ta başa geçmesinden önceki zamanlarında onun hizmetinde olanlar için geçerlidir. Bu da hükümdarların maiyetlerindeki görevlilerin nicelik ve niteliklerinin ihtiyaca göre biçimlendiği düşüncesini akla getirir. Görevlilerin nisbelerine dair vermek istediğim son örnek **Sudur** makamı ile ilgilidir. Bütün mirzalarda bulunmayan bu görevlilerin isimlerinin seyyid veya şeyhülislam nadiren de mevlana nisbesine sahip olduğu görülmektedir²³.

Teşkilât tarihi bakımından *Mu'izz*'in bize verdiği bilgiler görüldüğü üzere sadece mirzaların isimleri altında memuriyet başlıkları ve onları icra eden şahısların adlarından ibaret değildir. Bu şahısların isimleri yanında yer yer verilen hacim itibarıyla küçük ama önem bakımından büyük açıklamalar vardır. Burada şunu da özellikle belirtmek isterim ki bu tür küçük açıklamalar sadece teşkilât kısmında değil hanedan üyeleri, eşleri ile ilgili kısımda da yer yer bulunmaktadır. Biz burada teşkilât ile ilgili olanlara dikkat çekmekle ve birkaç örnek vermekle yetiniyoruz. Mesela Mühürdaran başlığı altında yer alan isimlerin yanında mühür-ü pervaneye, Mühr-ü kelan, mühür-ü bozork, mühür-ü yüzük, mühür-ü çarsu'ya sahip gibi notlardan mühür türlerinin varlığını tespit edebiliyoruz. Buna dair bir örnek olarak “Emir Sultan Bayezid Oğlan mühür-ü pervane ve

²² N. Tacik başlığı altında adı yazılı olanların devrin kaynaklarında vezir olarak anılması ve Timurlularda vezirlik kurumu için bkz. Hayrunnisa Alan, “Timurlularda Vezirlik Müessesesi'ne Dair”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler I*, Ankara 2005.

²³ Şecerede yer alan bütün memuriyetleri tek tek değerlendirmek ve onların hakkında bilgi vermek bu çalışmanın amacını ve kapsamını aşacağından bundan kaçındık. Ancak bu memuriyetler hakkında yukarıda zikredilen eserlere bakılabilir.

müht-ü berat ve müht-ü çarsu'ya sahipti" ifadesi gösterilebilir. Bir başka misal Hüseyin Baykara'nın pervanecisi olan Abdullah Kubad'ın adının yanına düşülen divan-ı mal ve divan-ı tavacı'da müht vurduğu ve müht-ü yüzüğe dahi sahip olduğu notundan divan-ı mal ve divan-ı tavacı'nın varlıklarını öğrendiğimiz gibi bir şahsın birkaç vazifeyi üstlenebildiğini de görüyoruz. Bu misalleri artırmak mümkündür²⁴.

Sonuç olarak Muizzü'l Ensâb'ın varlığı teşkilât tarihi bakımından baha biçilmez bilgiler sunmaktadır.

Bu bilgileri şu ana noktalarda değerlendirebiliriz.

1) Bu şecere Timurlu idarî yapısında yer alan memuriyet isimlerini belirlemek bakımından çok önemlidir. Özellikle merkez teşkilâtı (hükümdarın etrafındaki görevliler) hakkında ana kaynaktan elde ettiğimiz bir listenin olması demek teşkilât şemasına sahip olmak demektir. Bu şemada kullanılan memuriyet isimleri ve bu isimlerdeki değişimi tespit etmek ayrıca önemli bir husustur.

2) Şecerede idarî görevi olan her bir Timurlu mirzasının maiyetinde görev almış kişilerin isimleri kayıtlıdır. Böylece bir hükümdar ya da bölge idaresinden sorumlu mirzanın maiyetindeki bütün memurların isimlerini başka bir deyişle yönetici ekip tespit edilebilmektedir. Bu durum devrin diğer kaynaklarındaki bilgileri değerlendirmede önemli bir destek sağlamaktadır. Hem siyasî tarih hem de teşkilât tarihi çalışmalarında önümüz açılmakta ve yazılı malzemeyi daha doğru değerlendirmek mümkün olmaktadır.

3) İsimlerin yanında yer alan hacim itibariyle küçük açıklamalar ve şahıs adlarında bulunan nisbeler bize o memuriyette görev alan kişilerin sahip oldukları donanımı göstermektedir.

4) Özellikle isimlerin yanında yer alan hangi aile veya boya mensup olduğunu gösterir nisbeler yönetici elitin kökenlerine dair bilgiler taşımaktadır.

²⁴ Bu konudaki çalışmalarımız devam etmektedir. Tavacı ile Nüvisendegan-ı Türk hakkında iki makale yayına hazırdır. Muizzin neşri ise hedeflerimiz arasındadır.

Timurlu teşkilâtının şemasını çıkarmak sadece bu hanedanın tarihine dair bilgilerimizi artırmakla kalmayacaktır. Bu öte taraftan bozkır kültürüne mensup devletlerde yapının nasıl olabileceğine dair önemli bir örnek elde etmek anlamına gelecektir. Elimizde somut, tarihi kaynaklarla doğrulanan bir teşkilât şemasının olması, benzer yapılardaki işleyişi anlamak, incelemek için bir model oluşturmaya katkıda bulunacaktır.

İfade etmeye çalıştığımız üzere *Mu'izzü'l-Ensâb* Timurlu saray çevresinde tutulan ve hanedan üyeleri ile onlara hizmet eden idareci seçkinlerin isimlerini barındıran kayıtları içermektedir. Takip edilmesi ve kullanılması zor bir kaynak olmasına ve barındırdığı problemlere rağmen bize siyasî, idarî, kültürel bakımdan çok kıymetli bilgiler sunmaktadır. Kronikler, umumi tarihler, biyografi kitapları, menakıpname vs. gibi Timurlu dönemini aydınlatan diğer eserlere yansımayan bilgiler vermesi onu daha da değerli kılmaktadır. Timurlu ve buradan hareketle konar-göçer geleceğe mensup devletlerin teşkilâtının nasıl olabileceğine dair bize verdiği ilham da ayrıca dikkate değerdir.

KAYNAKLAR

- Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- , *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Alan, Hayrunnisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2007.
- , “Timurlularda Vezirlik Müessesesi’ne Dair”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler I*, Ankara 2005.
- , “Timurlu Döneminde Hukuk ve Uygulanması”, *Zindanlar ve Mahkumlar*, yay. haz. E. Gürsoy Naskali - H.Oytun Altun, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2006.
- , “Tavacı”, *DİA*, cilt 40, s. 177-178.
- Ando, Shiro, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansab (untersuchung Zur Stammesaristokratie Zentralasiens im 14. und 15. Jahrhundert*, Berlin 1992.
- , “The Shaykh al- İslam as a Timurid Office: A Preliminary Study”, *İslamic Studies*, No. 33 (1994), s. 253-280.

Baysungur Albümü, TSMK, Hazine 2152.

Binbaş, İlker Evrim, "Structure and Function of the Genealogical Tree in Islamic Historiography (1200-1500)", *Horizons Of The World: Festschrift For İsenbike Togan Hududü'l Alem İsenbike Togan'a Armağan*, ed. İ. E. Binbaş, N. K. Schubel, İstanbul 2011, s. 465-544.

Doerfer, Gerhar, *Türkische und Mongalische Elemente im Neupersische*, I-IV, Wiesbaden 1963-1973

Hermann, Gottfried, Der Historische Gehalt des "Nama-ye nami von Handamir (Dissertation), Göttingen 1968.

İstoria Kazah v Persidskih İstocnikah, III, Almatı 2006.

Kıtab-ı Nesebname-i Mülük, TSM Kütüphanesi III Ahmet 2937.

Manz, B. F., *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge 1989.

———, *Timurlenk Bozkarların Son Göçebe Fatih*, çev. Zuhal Bilgin, İstanbul 2006.

———, "The Office of Darugha Under Tamerlane", *Journal of Turkish Studies, Harvard University*, No. 9 (1985), p. 59-69.

———, "Timur'un Saltanatı Sırasında Darugalık Müessesesi", çev. Hayrunnisa Alan Akbıyık, *MSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, No. 3 (2000), s. 99-113.

Mu'izz al- Ansab, Bibliotheque Nationale Paris, Persian 67.

Quinn, Sholeh A., "The Mu'izz al- Ansab and Shu'ab-i Panjganah as Sources for the Chaghatayid Period of History: A Comparative Analysis", *Central Asiatic Journal*, No. 33/3-4 (1989), s. 229-253.

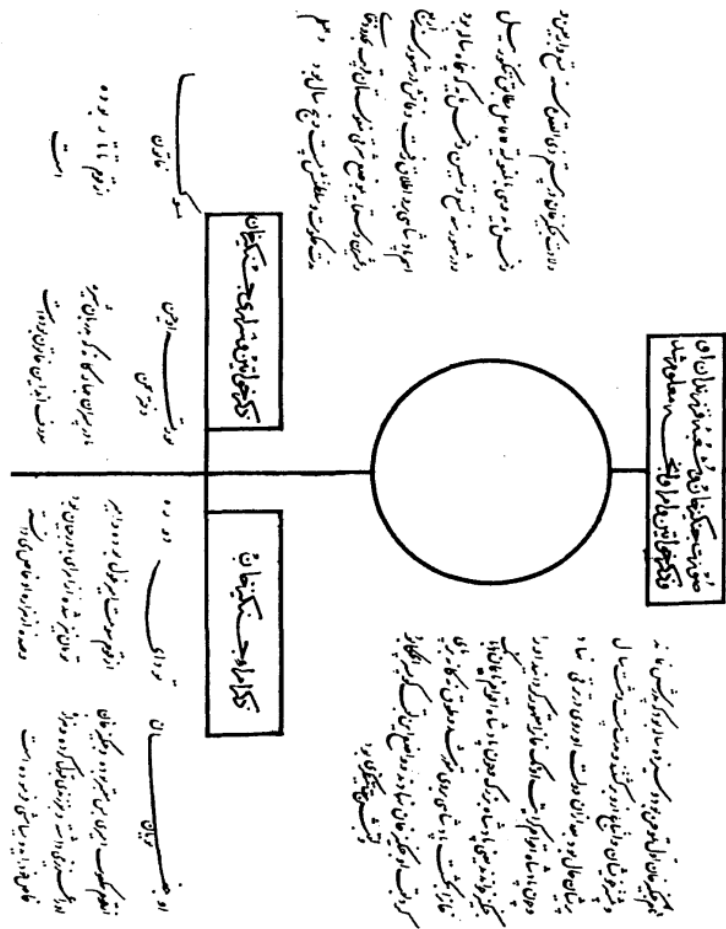
Sertkaya, Osman F., "Timürlü Şeceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152, v. 32-43", *İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, No. 9-10 (1981), s. 241-258.

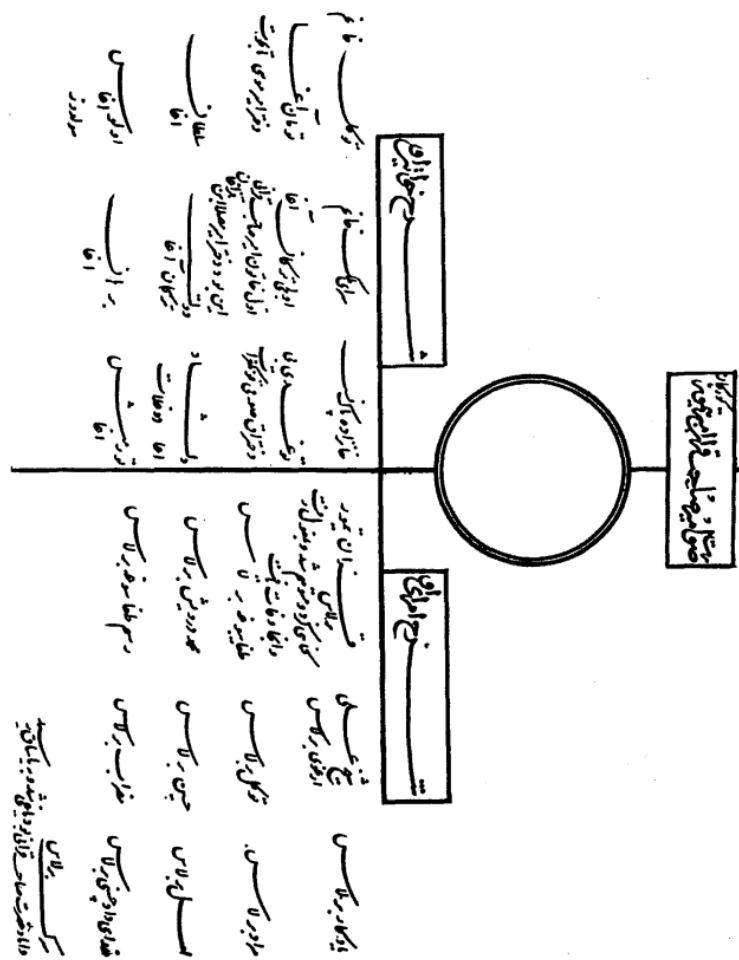
Subtelny, Eva M., "Ali Shir Navai: Bakhshi and Beg", *Harvard Ukrainian Studies*, No. 3-4/2 (1979-1980), s. 797-807.

Şerafeddin Ali Yezdi, *Şafname*, nşr. A. Urunbayev, Taşkent 1972.

Togan Z.V., *Tarihte Usul*, İstanbul 1981.

Woods, Joohn E., "Timurid Dynasty", *Papers on Inner Asia*, No. 14, Indiana University, Bloomington 1990.

CLXXXIX